

ÁTOKHÁZA EGY TANYASOR TELEPÜLÉSE ÉS KÖZÖSSÉGI ÉLETE

JUHÁSZ ANTAL

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Szeged határának a várostól nyugat felé legtávolabbi, Szabadkával és Öttömös-sel (régen: Ötömös) szomszédos területét a múlt századi térképek Átokházának jelölik. E határrész a 19. század első évtizedeiben kezdett népesedni s egy évszázad alatt sűrűn lakott tanyasor bontakozott ki rajta. Úgy véltem, e tanyasor néprajzi, történeti vizsgálata olyan új eredményeket hozhat, melyek az egész szegedi tanyakialakulásra nézve tanulságosak, szélesebb körben használhatók. Átokháza aránylag korai megtelepültsége és sűrű tanyásodása mellett a vállalkozásra indított az is, hogy az anyavárostól igen messze fekszik, s ezért itt a várostól életformában már elszakadt farmtanyák jöttek létre.¹ Céлом ezúttal a választott tanyasor településtörténetének és közösségi életének — társasmunkáknak és közös szórakozási alkalmaknak — a bemutatása.

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

A 18—19. századi térképek Szeged környékén két különböző területet jelölnek Átokháza megnevezéssel. Korábbi adataink Átokháza kun pusztáról vannak, amely a 15. századtól gyakran szerepel Szeged városa és a kunok közötti határperekben. Ismeretes Mátyás király 1473-ban kelt adománylevele, mely a szegediek és a kunok számára közös legeltetést engedélyez a Duna-Tisza közti homokos pusztákon. A hódoltság után a kun pusztákat elzalogosították a Német Lovagrendnek, és 1718-ban olyan egyezség született, hogy a város évi bért fizet Átokháza, Csengele, Kömpöc, Csólyos stb. puszták használatáért. Ennek az Átokháza pusztának a helyét Kaltschmidt Ábrahám 1747. évi szegedi határtérképéről ismerjük: Dorozsmától északnyugatra terül el, Pálos puszta mellett.

Vizsgált területünk Átokháza megnevezése viszont — mai ismereteink szerint — elsőként Giba Antal városi mérnök 1840—42 között készült térképén bukkan föl. Ezt a Szeged—szabadkai határszálon fekvő területet a Kaltschmidt-térkép még *Szatalagi homok* földrajzi névvel jelöli, s ugyanezt a helymegjelölést használja Balla Antal 1778. évi szegedi térképe is. Utóbbin jól látható, hogy a *Satalagi homok* az *Ötömösi* és a *Kőrösi homok* között elterülő határszél megnevezése. A vizsgált határrész pontos lokalizálását az is könnyítette, hogy Giba térképén a terület megnevezése kettős: *Szatyalag* vagy *Átokháza*.

A két Átokháza 20—21 km távol fekszik egymástól. Ám az egyik kun puszta, amely a 18. század közepétől Kiskundorozsma határához tartozik, a másik pedig szegedi határrész, melyet akkor neveznek Átokházának, amikor már lakottá kezd

¹ Erdei F., Magyar tanyák. Bp., 1942. 148—149.

válni. Ez nem mellékes körülmény! De mielőtt a földrajzi név lehetséges eredetére kitérnék, lássuk a szegedi Átokháza betelepülésének folyamatát.

Területünk a 18. század végéig minden bizonnyal homokos pusztá, ahol legeltető állattartás folyt. A Balla-térkép a Szabadka határától Üllés pusztáig terjedő hatalmas, több tízezer holdas térséget baromjárásnak jelöli. Ismert, hogy a szegedi polgárok az alsó- és felsővárosi pusztán a középkor óta sokezer szarvasmarhát, lovat, juhot tartottak, — nem véletlen, hogy évszázadokon át pörösködtek még a szomszédos kun puszták használatáért is. A II. József-kori katonai felmérés térképlapjai a gémeskutakat is föltüntetik a homoksíványok közötti legelőkön. E tájon vezet át a Félégyházát Szabadkával összekötő út és a Szeged—Baja közötti országút, — mindkettő fontos kereskedelmi útvonal, melyeken a nagy vásárookra sokezer jószágot felhajtanak.

A Balla-térkép 1814. évi másolata az első, amely a *Szatalagi* homokot és környékét körülhatárolt területként ábrázolja. Úgy látszik, hogy Buday Mihály mérnök, a térkép másolója a Balla felmérése óta a határban történt változásokat is föltüntette. Területünk körülhatárolásából arra kell következtetnünk, hogy e földeket kiszakították a közlegelőből és más, városközei földekhez hasonlóan kaszálónak kezdték használni. Egyébként az 1747. évi szegedi határtérkép is arról tanúskodik, hogy az első szállások kaszálónak alkalmas területeken létesültek. A Szatalagi homok parcellázásának idejét egyelőre nem ismerjük, de a Buday-féle másolat alapján 1814 előttre kell tennünk. Giba Antal 1840 táján készített felmérése már egy teljesen felparcellázott hosszú földszövetet mutat.²

A Giba-térképen *Szatyalag* vagy *Átokháza* a Kőrösi homoksíványnál kezdődik és hosszú, északnyugat-délkelet tájolású, összefüggő sáv egészen *Balota* ill. *Ötömös*, pusztáig. A térkép színezéséből egyértelmű, hogy az itteni földeket kaszálónak használták. Néhol időszakonként vízállásos semlyékek, kis erdőfoltok tarkítják. Az említett homoksíványtól Balotáig 29 parcellát mértek ki (1505—1533 helyrajzi számokon). Művelt föld 4 parcellán (egyiken szőlő!), épület vagy épülecsoport 13 kaszálón található. Ahol megművelt föld van, ott valamilyen szállás is épült. Tudjuk, a rét lekasálása, a széna összegyűjtése nem igényelt hosszabb tartózkodást, de a város a szatalagi homokot nem is kaszálóknak szánta.

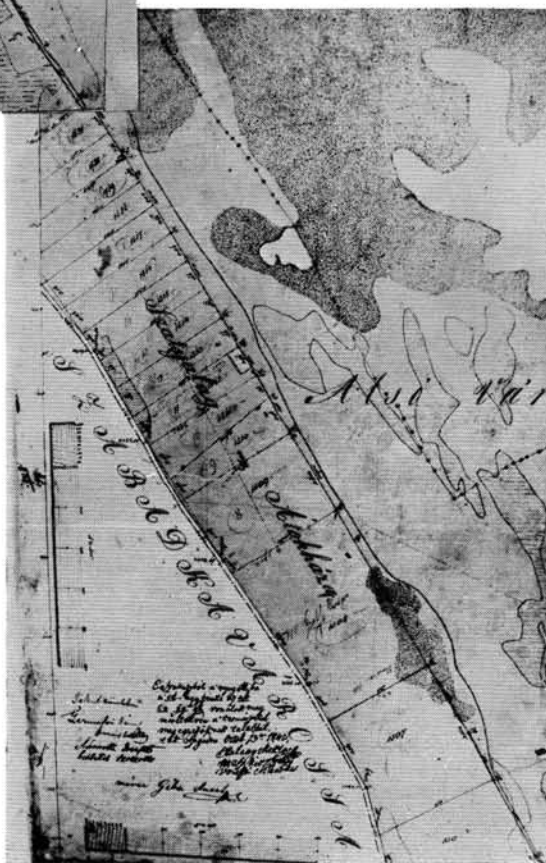
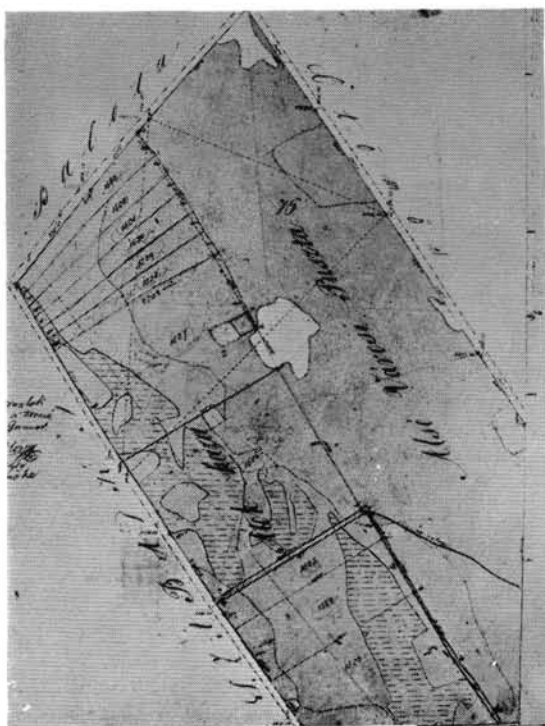
Ferenczi János tanító 1873-ban a következőket írja: „Átokháza másképp Szatyorlak (?), hogy a szabadkaiaknak a szegedi határba való becsapásait megakadályozza a város, e futóhomokot kiosztotta tanyaföldnek, s mivel az több évig nem termett semmit, azért nevezték el az ott lakók Átokházának.”³

A város tehát a szabadkai pásztoroknak a szegedi határban való legeltetéseit kívánta volna megakadályozni e tanyasor telepítésével. Néhány évtizeddel a megtelepülés után Ferenczi bizonyára még élő szemtanúktól jegyezhetette le a telepítés indítékát. Megerősítik ezt a ma élő átokházi parasztemberek visszaemlékezései: „Nagyapám mesélte, hogy azért adták el ezt a sor földet, hogy a szabadkaiak ne csapjanak át a szegedi járásra legeltetni.” (N. I.) „Szeged városa egy dűlőföldet adott el a határon, hogy benépesítse a határrészt.” (F. Gy.)

Amit Ferenczi János a határnév eredetéről ír, azt nem sokkal később Tömörkény István gyűjtése is alátámasztja:

² Giba Antal határfelméréséről Oltvai Ferenc írt. A térképlapokról másolat is készült, a Csongrád megyei 1. sz. Levéltár és a Móra Ferenc Múzeum egy-egy sorozatot őriz. Átokházát l. a 170, 183, 184, 185, 186, 187 sz. térképszelvényeken.

³ *Ferenczi J.*, Szegedi helynevek. Magyar Nyelvőr 1873. 95. — A Szatyorlak név véleményem szerint a többi térképen is jól olvasható *Szatyalag* téves írásából vagy félreértéséből származhatott. Schol másutt nem akadtam e névváltozatra.

1—2. kép. Átokháza Giba Antal térképén

„Beszélük..., hogy valaha ottan tanyaverések történtek, de amely nép csak oda-ment lakni, mind elpusztult vagyonában, egészségében, életében. Így maradt volna azután a pusztá, s akkor kapta aztán a nevét az átokról, mely rajta fekszik.”⁴

Mind Ferenczi, mind Tömörkény népi névmagyarázatot közöl, s úgy hiszem, ezzel jó nyomon jár. Ásotthalom határa gazdag földrajzi név-anyagából tudjuk, hogy e vidéken igen gyakori a paraszti helynévadás és elenyészően csekély a hivatalosan adott határnév.⁵ A ma élő legidősebbek ugyan nem ismerik az előbbi névmagyarázatot s hasonlót sem említenek, de enélkül is meggyőzőnek tartom Ferenczi János tanító véleményét, amit lényegében Tömörkény István értesülése is aláhúz.

Más a helyzet Átokháza kun pusztá megnevezésével. Ezt a nyelvtudomány a kun eredetű *Altuk* családnévből származtatja, a -háza (települése) hozzátoldásával. Inczeff Géza szerint ebből a kun családnévből származik a vidéken ismert Ádok családnév is.⁶ A Kiskun Kapitánysághoz, majd Kiskundorozsma határához tartozó Átokháza pusztára vonatkozóan ez a fölfogás megalapozott. De a szegedi Átokháza sosem volt kun pusztá, még kun származású családok — halasiak, majsaiak — sem telepedtek meg rajta. Míg pusztá volt, térképeink tanúsága szerint nem is nevezték Átokházának, hanem csak attól fogva, amikor megtelepedtek rajta, sőt éppen az ott lakók nevezték így. Mivel a dorozsmai Átokháza pusztá az 1830—40-es években még lakatlan baromjárás, így a két homokos táj hasonlósága alapján feltételezett analógiás névadásra sem gondolhatunk.

De térjünk vissza a Giba-térképen jelzett *szatyalagi* vagy átokházi kaszálókra! Térképünk (1—2. fotó!) jelöli a kaszálók méreteit is. A dűlő szélessége 275—300 öl között változik, Balota-pusztá felé eléri a 400 ölt is, — ez egyben a parcellák hossza, szélességük pedig 70—80 ölnyi, de van hat nagyobb parcella is. A kisebbek területe 10—15 hold, a nagyobbaké 70—100 hold. A négy művelt földdarab közül három 1—1 holdas (szántó?), a szőlő 900 □-öl területű. A szőlőtelepítés nagy méretű kaszálóból van kiszakítva, melyen L alakú ház és malom (!) is épült. A 13 épület — közülük 3 parcellán épülecsoport — arra mutat, hogy az itt élők letelepültek Átokházán. Lehetséges, hogy kezdetben csak az esztendő egyik felében, tavasztól késő ősziig éltek kinn, de ahol melléképületek is készültek, ott bizonyára állandó megtelepedésre rendezkedtek be.

Bár a közölt leírások sivár, kietlen táj képét idézik elénk, tartozunk annak a megállapításával, hogy maga az átokházi dűlő nem volt teljes egészében hasznavehetetlen síványhomok. Ha az lett volna, akkor nem használhatják kaszálónak. A térkép alapján változatos térszintű terület, a buckák közelében semlyékekkel, laposokkal, s az utóbbiak — mint idős parasztemberek elmondották — jó füvet adtak és a feltörés után jó termőföldnek bizonyultak. A kiosztott dűlő körül viszont minden irányban pusztá terült el, homoksíványokkal, a Szeged-alsóvárosi pusztán kisebb-nagyobb erdőfoltokkal. Érintetlen nyerstáj közepébe települtek az első kiköltözők, ahol bármilyen körülmények között nehéz gyökeret verni. Legközelebb a 9—10 km-re levő Öregcsorván voltak tanyák, — falu, város még távolabb. Jöttek a böjti szelek, az őszi szélviharok, hordták a sívóhomokot, mely — Tömörkény leírásából, idős parasztok visszaemlékezéseiből tudjuk — mindent betemetett, még a szőlőtőkékét is. Ezek a természeti körülmények teszik érthetővé a táj megnevezését és az idetelepülőkhöz nehéz, küzdelmes életét.

⁴ *Tömörkény I.*, Adóügy. Öreg regruták. Bp., 1959. 38.

⁵ Vö.: *Börösök Sz.—Makra J.—Zsolnai J.*, A határ földrajzi nevei. In.: *Átokházától Ásotthalomig*. Ásotthalom község tanácsa, 1970. 89—98.

⁶ *Inczeff G.*, Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960.

Ismeretes, hogy Szeged városa az országban elsőként gondokodott a külterületi népesség elemi iskolai oktatásáról. Alsótanyán 1853-ban nyílt meg az első 4 iskola. Átokházán 1855-ben kezdődött a tanítás, előbb ideiglenes épületben, majd 1864-ben állandó iskola épült.

Az 1862–63. évi II. katonai felvétel a második kartográfiai forrás Átokháza tanyásodásáról.⁷ A térkép kialakult tanyasort mutat, melyen 20 tanyát számoltam meg. Föltünteteti minden egyes tanyatulajdonos nevét, a halasi határtól indulva a következőket: Keresztes Jóska, Gotthänz (helyesen Kothencz; a téves írás abból származhat, hogy a térkép készítői — osztrák származású mérnökök — rosszul értették a szokatlan magyar családneveket) József, Gotthänz János, Szöri Mihály (övé a legnagyobb tanya a soron: 4 épület van rajta!), Szöri József, Gotthänz Vendel, Fehér József, Dobó István, Flays (?) Miklós, Kis Márton János, Földi Imre, Saliba (?) Mihály, Földi István, Földi Mihai, Musci (helyesen talán Mucsi) János, Szűcs Antal, Földi Pál, Galbi János, Sebök János, Csontos Jozseb.

Gerle Antal 1873-ban készült határtérképe, sajnos, nem nyújt részleteket a vizsgált tanyasorról. Átokháza felső részén a Szöri, alsó felén a Vojnits családnév bukkan elő, ám a későbbi térképeken egyikkel sem találkozunk. A térkép az *Engi-homok*-tól délkeletre, a *Rivó-erdőtől* délre fekvő határszéli területet is Átokházának nevezi. Már Giba fölmérése így jelöli ezt a földet, de mivel kívül esik az átokházi tanyasoron — s később csak néhány tanya épült rajta —, erre most nem térek ki.

Érdekessége Átokháza közigazgatási helyzetének, hogy a Gerle-térkép szerint a csorvai kapitánysághoz tartozik. Föltehetően azért, mert valójában közelebb esett *Öregcsorvához*, mint Ásotthalom dűlőhöz, mely a hasonló nevű kapitányság magva volt.

1880-ban, amikor az egészen 1950-ig fennálló tanyai kapitányságokat megszervezték, Átokháza lett Szeged-Alsótanya legnagyobb, 20 037 kat. hold területű kapitányságának névadója. Ettől fogva a kapitányság minden tanyája hivatalosan átokházinak számított. E közigazgatási szervezetet természetesen nem követhetem, hanem továbbra is a korábban kiosztott dűlőre, az eredeti Átokházára szorítkozom, melyet a tanyaiak — jellemző megnevezéssel — máig *Öregátokházának* neveznek.

A vizsgált tanyasorról harmadik kiváló forrás az 1884-ben készült szegedi kataszteri térkép,⁸ mely föltünteteti a tanyák minden egyes épületét, kerítettségét, a földek művelési ill. használati formáit. Kiskunhalas határától a Bokor-birtokig ekkor 37 tanya volt a dűlőben. Legsűrűbben az iskola környékén települtek meg, itt a tanyásodás csaknem elérte a maximális telítettséget: a közvetlen közelben 19 tanya sorakozik, s e sorba századunk közepéig csak néhány új tanya épülhetett. A dűlőben több a rét és a legelő, mint a szántó, ami arra utal, hogy az átokháziak gazdálkodásában az állattartás jelentősebb a földművelésnél. Gyakori a szőlő, a tanya körül nem ritkák az 1 holdnál nagyobb szőlőtelepítések. Minden tanya kerített.

A 80-as évek elején a dűlőtől keletre végesvéig legelő terült el, amit a térkép *Rúzsajárásnak* jelöl. Az évtized végére megszűnt Átokháza sziget-jellege: a város felől haladó tanyásodás lassan elérte a közeli legelőket. Először *Gátsor* vagy *Gátsarok* dűlőföldjeit parcellázták. Míg a 19. század első évtizedeiben kiosztott átokházi földek saját tulajdonú, ún. örökföldek lettek, itt már haszonbéres földeket osztott a város. Az új osztáson a tanyák éppúgy a dűlőút mellé, sorban épültek, mint a korábban települt Átokházán. Ezt a települési helyzetképet vázolja Székely Ferenc és

⁷ II. katonai felvétel XXXV. 61, 62. szelvény, a Hadtudományi Intézet Térképtárában.

⁸ Az 1:2880 méretarányú térképet a Szeged Városi Földhivatal őrizi. Átokháza a 193, 216, 217, 241, 265 és 286. sz. szelvényen található.

Rainer Zsigmond 1887. évi határtérképe, melyen csak a nagyobb tanyák vannak feltüntetve. Átokházán eszerint is több a rét, mint a szántó, ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy az új osztású *Gátsoron* az arány fordított: a haszonbérleők a föld nagyobb részét rögtön feltörik és művelni kezdik. Kézenfekvő, hogy a városi bérleten megtelepülőknek kevesebb jószáguk volt, mint a törzsökös átokházi gazdáknak, kispasztoroknak, — így kevesebb kaszálóra, legelőre volt szükségük, mint amazoknak.

A századfordulón sor került az átokházi erdő melletti közlegelő parcellázására is. Az Öttömössel határos, új telepítésű felső-átokházi erdőtől dél felé haladt a járás kiosztása. A város itt is 10 holdas parcellákat adott haszonbérbe 25 esztendőre. Gyakori volt, hogy az átokháziak bérbe vették a dűlőút másik oldalán, örökföldjükkel szemben fekvő „tized-”et, így szaporíhatták az örökösödés révén egyre osztódó földjeiket. Előfordult az is, hogy a házasodó legény a szülei tanyájával szomszédos tizedet fogta ki, aminek főként később élvezte előnyét, mivel örökföldrésze bérletre épített tanyája mellé esett.

Az 1900 körüli parcellázás után csak néhány száz holdas legelő maradt a Dugonics-erdő, Felső-ásotthalmi erdő, Öregátokháza és Gátsor közötti területen, amit *birkajárásnak* használtak.

Az első világháború táján 53 tanya volt az átokházi örökföldszávon. Az 1919-ben nyomtatott szegedi határtérkép⁹ 37 tanyatulajdonosnak családnevét is feltünteti, a halasi határtól a Bokor majorig haladva sorrendben a következőket: Keresztes, Kothenc, Kothenc, Szegedi, Tanács, Kovács, Szegedi, Kothenc, Bánócsi, Tanács, Molnár, Molnár, Hajdú, Dobó, Gojdán, Gora, Ördög, Krisztin, Szegedi, Földi, — itt következik az átokházi iskola —, Szekeres, Kothenc, Földi, Szegedi, Gubica, Horváth, Földi, Kismárton, Nemesovics, Nagygyörgy, Krisztin, Kovács, Szabó, Krisztin, Földi, Földi, Krisztin.

Úgy látszik, térképünk éppen a régebbi tanyatulajdonosokat jelöli, azokat, akik már az 1884. évi kataszteri felmérés idején Átokházán éltek (a felsoroltak száma az akkori tanyaszámmal egyezik). Csaknem minden átokházi család szegedi földről való, kivéve a Nemesovics (valószínűleg szabadkai), Gubica, Gora és Gojdán. Érdemes a névgyakoriságot aláhúzni: ötször szerepel a Földi, négyszer a Kothenc, Krisztin, Szegedi, kétszer a Kovács, Molnár, Tanács családnev. A II. katonai felvétel idejéből való névsorral összevetve legrégebben és folyamatosan Átokházán élnek a Földi, Kothenc, Keresztes, Kismárton és Dobó családok. A Földiek kiterjedt alsótanyai pásztornemzetség és a többi is szegedi tanyai ivadék. Mivel az 1919. évi névsor nem teljes, elvándorlásra nem következtethetünk, viszont érdemes az új családneveket felsorolnom: Bánócsi, Hajdú, Kovács, Molnár, Nagygyörgy és Szegedi.

Tudunk róla, hogy az apai-anyai rész szétoztása után több testvér az örökföldön maradt és az öreg tanya mellett építkezett. Ez egyben a dűlő sűrű, néhol utcaszerű beépítettségét is magyarázza.

A Jakabffy-térképről jól megállapítható, hogy az átokházi tanyasor hosszabb a szegedi határ valamennyi, hasonló sűrűn tanyásodott dűlőjénél, mint pl. Gátsor, Kíssor, Öregcsorvai sor, Tüskösor stb. Hossza 7,2 kilométer. Maga ez a tény aláhúzza, izgalmas kutatói földadattá teszi a tanyasor hagyományos közösségi életének vizsgálatát.

Legutolsó részletes kartográfiai forrásunk az 1960-as évek elején készült katasz-

⁹ *Jakabffy L.*, Szeged sz. kir. város határának térképe. Sokszorosította a Magyar Állami Nyomda, Bp., 1919.

teri térkép,¹⁰ amely Öregátokházán 70 tanyát jelöl. Ha egyenletesen oszlanának el, minden száz méterre jutna egy tanya. Valójában néhol a két tanyatelket a kerítés választja el egymástól, másutt 150—200 méter távol vannak. A dűlő beépítettségét a talajadottságok, a földet birtokló család körülményei is meghatározták.

1919 óta főleg az átokházi iskolától a halasi határig szaporodtak a tanyák, különösen Felső-Átokházán, amely a régi szegedi határnak — Csengele mellett — a várostól legtávolabbi területe. A 30-as években kiépült bajai országúton mérve a város 41—42 kilométer ide. Tanulságos, hogy itt is szegedi tanyákról való családok vertek gyökeret.

Érdeemes újból áttekinteni Átokháza betelepülésének teljes folyamatát:

1842	12	a tanyák (épületek) száma
1862	20	„ „ „
1884	37	„ „ „
1919	53	„ „ „
1965	70	„ „ „

A legutóbbi adat minden bizonnyal Öregátokháza tanyásodásának csúcspontját jelzi. 1965 óta néhány tanya, ahol már csak magukra maradt öregek éltek, elnéptelenedett s pusztulásnak indult. De Átokházán nem ez a jellemző! Sok család régi lakóházát átépíti, korszerűsíti, fiatal házásoknak még új tanya is épült. A mai települési helyzet elemzése azonban már túlmutat vállalt feladatomon.

Mindeddig az örökföldes sáv tanyáit vettem számba. Amint a dűlőmenti járás parcellázása megkezdődött, ott is épültek tanyák, de csak kis részben a dűlőút mellé. Sok bérlő az átokházi erdő közelébe vagy a föld derekára építkezett. A legutóbbi kataszteri fölmérés a dűlő 7,2 kilométernyi hosszán, az egykori legelőn mindössze 17 útmenti tanyát talált. Mind a századforduló után épült, nagy része az 1920-as évek elején.

Átokházán két szélmalom is volt: egyik a Tanács családé a felső-átokházi erdő közelében (ezt már az 1884. évi kat. térkép is jelöli), másik Széll József földjén, az iskolától délre. Az 1950-es évekre mindkettő elpusztult.

A dűlőút és a bajai út kereszteződésében 1930-ban épült az ún. Petróczi-iskola, ahová a felső-átokházi és a rúzsajárási családok gyermekei jártak. Ugyanitt szatóc-bolt nyílt, amely ma a földművelésszövetkezet vegyesboltja. Mellette gyümölcsfelvásárló telep működik.

1950-ben, amikor Szeged határában önálló tanácsú községek létesültek, az átokházi tanyasor az azonos nevű kapitányság nagy részével Ásotthalom községhez került. Későbbi területrendezés során a dűlőnek az átokházi iskolától észak-nyugatra eső részét Öttömöshöz csatolták, — így ma a tanyasor nagyobbik része Öttömöshöz, kisebb része Ásotthalomhoz tartozik.

Az átokházi tanyák jellege

Öregátokháza tanyái — mint láttuk — tulajdonföldön létesültek. A Giba-térképről tudjuk, hogy az 1840-es években 6—7 kaszálóként használt parcella nagysága elérte a 80—100 holdat. Még a 19. század utolsó harmadában is voltak egy kézen 100 hold körüli birtoktestek a Tanács, Kothenc, Molnár, Kristin családban. Az örökösödés révén a gazdabirtokok egyre aprózódtak, de ahol még 10—20 hold közötti

¹⁰ Sokszorosította az ÁFTH Kartográfiai Vállalata 1965-ben. Itt köszönöm meg a Járási és a Városi Földhivatal dolgozóinak szíves felvilágosításait.

3. kép. Ásotthalom 1345. Az egyik legrégebb öregátokházi tanya. Épült a 19. sz. közepén

örökrész jutott egy-egy gyermeknek, ott — a házastárs hasonló örökségével együtt — az utódok gazdák maradtak, gazdai szinten tudtak élni, termelni. Az idősebbek véleménye szerint: „Huszonvalahány hold egy kézen, az már jógazda volt.” Ekkora földdarabon már lehetett számottevő jószágállományt — 2 lovat, 4–5 szarvasmarhát, 8–10 disznót, 20–30 birkát — tartani, volt benne gabonának, paprikának megfelelő szántó és került szőlőtelepítésre alkalmas homok is. Ezt a táj változatos térszintje, talaja tette lehetővé. — Átokházától északra, a pusztamérgesi vagy még inkább a halasi homokon ugyanis hasonló földterületen, nagy családnak csak szűkös megélhetésre futotta. Amikor megindult a szomszédos járásek parcellázása, az átokházi „örökföldesek” a bérföldekkel növelhették gazdaságukat. Több örökföldes gazda a bértellett együtt 40–50 holdon gazdálkodott.

Voltak azután olyan családok, — s ez a többség — ahol már az 1850–70-es években is csak 10–20 hold tulajdonföld volt egy kézen. Az innen kikerülő, házasuló utódok városi haszonbérletre kényszerültek, a kisebb földűek az 1900-as évektől ott is vertek tanyát, — csupán a szülőket gondviselő gyermek maradt örökföldön, az öreg tanyában. Néhány hold örökföld csaknem minden átokházi család ivadékának jutott, s ez ugyan nem volt elegendő egy család megélhetéséhez, de a közelben bérelt földdel együtt idekötötte az átokháziakat. Úgy hiszen, ez a magyarázata annak, hogy a legutóbbi időkig alig hallani elköltözésről. A megtelepedő családok leszármazottai az 50-es évekig — igen kevés kivétellel — Átokházán éltek.

Erdei Ferenc néprajzi és szociológiai szempontokat egyesítő tanyarendszerezését¹¹ követve megállapítható, hogy Átokházán a farmtanya, pontosabban a szórványtanyává alakuló farm a jellemző tanyatípus. Itt az emlékezettel elérhető időben nem volt meg a városi háznak és a tanyás birtoknak az az összetartozó egysége, ami az ún. nagygazda- és kiscgazdatanya sajátja. A kezdeti megtelepülők életéről nincsenek adataink, de bizonyosan tudjuk, hogy az 1880–90-es években az átokházi gazdák örökös kinnlakásra rendezkedtek be, a munkából kiöregedve is a tanyán

¹¹ Erdei F. i. m. 142—150.

4. kép. Ásotthalom 1345. (Másik oldalról)

éltek. *Öregátokházán* a legidősebbektől sem hallottam, amit a Szegedhez közelebb tanyákon az öregek még emlegetnek: „hazamögyünk” — ha a városra mennek *A város már nem jelentett számukra otthont, ám a tanya az otthon és a gazdaság teljes egysége volt minden átokházinak a születéstől a halálig.* Ugyanakkor Szeged városának közigazgatási szervezetéhez tartoztak, de ez nem jelentett egyebet, mint azt, hogy Szegedre mentek adót fizetni és évente ellátogattak az alsóvárosi havibúcsúba (aug. 5.).

Az átokházi tanyák tehát a 19. század utolsó negyedében egyértelműen farmként jellemezhetők, mert a tanyatulajdonosoknak nincs városi házuk és egész életüket a tanyán élik le. A várossal való kapcsolatuk alapja a településszervezeti oda tartozás és a havibúcsúra-járás hagyománya. Érdekesen színezi a képet — és lázítja az anyavároshoz fűződő viszonyt —, hogy egy másik város, Szabadka közelsége folytán oda járnak piacozni, az újszülötteket megkereszteltetni, esküvőre és ünnepeken is inkább a szabadkai nagytemplomot keresik föl, mint a szegedit. Változott a helyzet a századfordulón: 1892-ben Alsóközpont néven közigazgatási kirendeltség létesült, ahol kápolnát, majd 1904—05-ben templomot emeltek. Ettől fogva az átokháziak oda jártak ügyes-bajos dolgaikat intézni, kereszteltetni, esküdni és temetkezni. A tanyaközpont és intézményei vették át Szeged és részben Szabadka szerepét, ezek váltak társadalmi életüknek, közlekedésüknek a központjává. Később Várostantyán (a mai Ásotthalom község magva) is létesült közigazgatási kirendeltség, 1930-ban templom épült, de Alsóközpont egészen az 1950. évi területi átszervezésig vonzáskörében tartotta az átokházi tanyákat.

Erdei éppen azt emeli ki a szórványtanyák megkülönböztető vonásaként, hogy egymás közt formálnak a belterületről leszakadt társadalmi egységet, szórványfalusi társadalmat. Átokháza területileg nem tartozik ehhez a „szórványfalusi” egységhez, hiszen 15 km távol van tőle, — de a vonzásában él. Önmagában viszont nem képes szórványfalusi társadalmat teremteni, bár ennek bizonyos jelei mutatkoznak. Ilyen a két iskola létesítése, a szatócsüzlet nyitása és az öregátokházi iskolánál megtartott búcsú, amely az átokháziak legjelesebb ünnepi alkalma az esztendőben. Mindezek a tanyasor lakóinak kulturális, kultikus és ellátási szükségleteit elégítik ki, ám a kultikus és ellátási igényeket csak részben! A keresztelő, az esküvő és a temetés

ugyanis a tanyaközpontban, Várostanyán történik, nagyobb szükségleteiket (ruházat, gazdasági eszközök) pedig a városban vásárolják. Végül is megállapítható, hogy a 20. század első felében az átokházi tanyasor átmenet a farm és a szórványtanya között, — átmenet abban az értelemben, hogy már nem tartozik szorosan a belterülethez (Szegedhez), de a tanyaiak maguk között még nem formáltak a belterületről leszakadt társadalmi egységet.

Említettem, hogy elköltözésre alig találni példát. Néhány család „feketére akart menni”, ahol több gabona terem, de számuk igen csekély. Más településről beszármazó családokról sem tudnak. A déli szomszéd Szabadka volt. „Csak nincs olyan,

5. kép. Tanyaudvar: istálló gémeskúttal

aki jobb földekről, ahol kevesebb dologgal él, eljöjjön homokra?...” — mondotta egy 77 éves átokházi ember (F. Gy.), amikor a szabadkaiakról kérdeztem. (Egyébként ma, korszerű szőlő- és gyümölcsstermesztés mellett a homok „ér” annyit, mint a kötött bácskai termőföld.) Másik szomszéd — Átokházától északnyugatra — Kiskunhalas, melynek legközelebbi határa Balotapuszta volt. Még a tanyasor északi felén is sorra szegedi földről való családok települtek meg: Kiri, Kothencz, Papp, Szegedi, Szűcs stb. Csupán arra tudok példát, hogy idevaló legény halasi földről hozott menyasszonyt. Általános egyébként, hogy a legények Átokházán maradtak, többnyire innen házasodtak, kisebb részük a közeli tanyákról — Gátsor, Rúzsa-járás — hozott feleséget.

Az elődök között szinte minden családban akad pásztorember: gulyás, juhász vagy csikós. Öröklődött a pásztorság, különösen a kiterjedt Fődi és a Szekeres (ragadványnéven *Daru*) családban. A számadók tekintélyes nagyságú örökföldeket szereztek és hagytak utódaikra.

Míg a szomszédos közlegelő parcellázása nem kezdődött, az átokháziaknak kiváló lehetőségük volt a már istállóban tartott nagyjóság legeltetésére. A fejőstehenek mellé csordást fogadtak, aki naponta hazahajtotta a „sori marhákat”. A lovakat, birkákat, libákat is kiválthatták a járásra, meghatározott összegű *fűbér* fizetése fejében. A fűbért Szeged városának fizették. A város megbízottja minden tavasszal ment „fölolvasni” a közlegelőn tartott jószágokat.

A régebbi, jelentős juhtartás maradványa, hogy szinte minden átokházi tanyán ma is tartanak birkát: legalább 3–4 anyajuhot, a bárányszaporulatot pedig részint ünnepi alkalomra vágják le, részint fajnevelésre meghagyják.

KÖZÖSSÉGI ÉLET

Társasmunkák

Ismeretes, hogy a parasztcsalád nem csupán vérségi együttes, hanem termelési egység is. A tárgyalt időszakban Átokházán nem voltak nagycsaládok. Tömörkény István forrásértékű elbeszélései és idős alsótanyasiak visszaemlékezései alapján azonban joggal feltételezzük, hogy a 19. században módos gazdahelyeken élt a nagycsalád-szervezet.¹² A századfordulón a szülőkkel rendszerint egy házaspár gyermekük — általában a legkisebb fiú — élt együtt, a többiek házasságuk után külön költöztek. Így leggyakoribb a két nemzedékes kiscsalád, de minden harmadik-negyedik tanyán három nemzedéket (szülők—házaspár—unokák) magába foglaló család élt. Az egy földel alatt élő család igyekezett minden munkát a maga erejéből elvégezni. Ahol a gazdasági munka meghaladta a család teherbíró képességét, ott külső munkaerőt vettek igénybe. Ennek különböző formái a társasmunka, a bérmunka és a ledolgozás. Itt a tanyasor közösségi élete szempontjából a társasmunkák vizsgálatát tartom indokoltnak, mivel ezek a családok között viszonyosságon alapuló, a tőkés munkaszervezettől még érintetlen közös munkaalkalmak. A társasmunka fogalmát abban az értelemben használom, ahogyan legutóbb Szabó László körülhatárolta.¹³ Szabó a munkaszervezetnek olyan fajtáit tekinti társasmunkának, ahol az egymásnak végzett munka ellenértékéért nem szerepel pénz vagy aránytalan visszadolgozás, amelyek tartalmazzák a szervezethez és ismétlődés egy fejlettebb fokát, és ahol nem érvényesülhet kényszerítő külső hatalmi erő.

Az átokházi tanyák népe igen dolgozó, munkaszerető. Itt mindig a törekvő, fáradtságot nem kímélő, munkája révén gyarapodó embernek volt becsülete. Kézfekvő tehát, hogy közösségi életükről szólva először a hagyományos paraszti munkában létrejött akcióközösségeiket jellemezzem. Paraszti visszaemlékezéseim a századfordulótól a 1950-es évekig terjedő félszázadra vonatkoznak, néhányszor azonban megbízható támpontot adnak az 1880–90-es évek társasmunkáira, közös összefüggéseire is.

¹² Vö.: *Juhász A.*, Tanyai életmód és társadalom. In.: *Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom község tanácsa* 1970. 58.

¹³ *Szabó L.*, A népi társasmunkák kutatása. *Ethnographia* 1967. 219–235.

Egy ló kevés volt a gabona elnyomtatásához, két lóval lassan haladt a munka, ezért célszerű volt, hogy kisebb gazdák nyomtatásra összefogjanak. A szomszéd a kölcsönmunkát visszakapta, amint ő fogott gabonája nyomtatásához. Ha hirtelen nyári zápor jött, — amely sárba verte a kalászból kitaposott szemet —, a megszorult emberen minden szomszéd segített, ki lóval, ki a maga munkájával. Mindenki arra törekedett, hogy a megkezdett nyomtatást mielőbb befejezze, s a szomszédok segítettek, ne vesszen kárba a termése. „*Beágyasztunk egyszerre húsz köröszőt. Mire mögvirratt, már be vót ágyazva. Délre enyomtattuk. Ha nem gyütt zivatar, akkó beágyasztunk újra. Vót úgy, hogy negyven köröszőt is enyomtattunk egy nap.*” (N. G.-né)

Átokházán az első cséplőgépet Krisztin (*Némöt*) András vásárolta az 1900-as években. Kezdetben úgy csépeltek, hogy 7—8 család „összeállt egy bandába” és sorra elcséplették mindegyikük gabonáját. Amikor végeztek, újabb családok — rendszeren tanyaszomszédok — fogtak össze, annyian, ahány családból a gépnél dolgozó 22 munkás kikerült. Munkásrészt nem fizettek, csupán géprést a tulajdonosnak. Néhány évig így csépeltek a tanyasoron, amíg kialakult a gépi cséplés ismert munkaszervezete. Úgy mondják, az első világháború előtt a gépnél már szerződött, állandó munkások dolgoztak, de a háború alatt — férfi munkaerő híján — fölelevenítették a korábbi, társas cséplést: *összemóváztak, összemöntek móvába.*

A móvában végzett cséplés azóta sem tért vissza, de a gabona betakarítása, a *hordás* a termelőszövetkezeti mozgalom teljes kibontakozásáig a leggyakoribb társasmunka-alkalom maradt. Hordani akkor is összetársultak, ha a gazda saját igerejével (2 lóval) is el tudta volna végezni a munkát. A jóbarátok, szomszédok megbeszélték, kinél melyik napon hordanak, s egyszerre 2—3 igáskocsival hordták a kereszteteket. Annyi kölcsönmunkát vettek igénybe, hogy egy nap alatt végezzenek. Ha hordás közben eső jött, hívás nélkül is segítettek egymáson a tanyaszomszédok. Ilyenkor a munka nem kölcsönben, tehát meghatározott visszasegítés fejében történt, hanem szívességből, de mindenki tudta: ha hasonló helyzetbe kerül, neki is segítenek.

Aratáskor csaknem általános a részes munka, de előfordult a móva is. Nagygazdák, gazdák részes aratókat fogadtak, kisparasztok maguk vágták le pár hold gabonájukat, s e két réteg közötti földes gazdák társultak olykor az aratásra. „*Vót 5—6 hold aratnivaló. Összefogtunk evégeztük egymás aratását. Éjjél előtt bemöntünk, éjjél után egy órakó indútunk kötelet csináni. Másfél holdat lévőgtünk egy nap.*” (B. J.)

A hordás mellett legelterjedtebb társasmunka a paprikaujtetés. Legalább 5—6, de inkább 7—8 munkabíró férfi és nő — palántarakók, rakodók, palántahányók, locsolók — közös munkálkodását igényli, akik egymás keze alá dolgoznak. Mivel ennyi munkaerő egy háznál ritka, ezért általában külső munkaerőt alkalmaznak. Rendszerint rokonok, jószomszédok társultak s társulnak ma is. Megbeszéljük: „*Elsőbb elültessük a tiéteket, aztán a miénket*”, — s miután egy helyen elrakták a palántákat a következő napokon folytatják a másik, harmadik család földjén. Ahol dolgoznak, az a család tartozik ételt adni a munkásoknak. Az asszony ilyenkor húsos ételt készít, pl. csirkét vág, evés után bort isznak. Paprikaujtetésnél hasznosítják az iskolavégzett fiatalok munkaerejét is — palántát rakodnak, locsolnak —, csak a nehezen mozgó, beteges öregek maradnak otthon.

Szüretre csak azok hívtak segítséget, akiknek több hold szőlejük volt. A kölcsönmunkát viszonzták, de illetet a segítségnek egy-egy garaboly szőlőt adni. Az utóbbi évtizedekben, ha a közeli rokonok közül nem került elég munkás kéz, szüretelni inkább napszámosokat fogadtak.

Társasmunkára adott alkalmat az a szokás, hogy a kukoricát hajasan szedték. Ahol több kukorica termett — 5—6 kocsira való —, ott fosztani elhívták a szomszéd-

dokat, közel lakó rokonokat. Előfordult, hogy tudakolták a szomszédok: „*Lösz-é kukoricamóva? — Lösz, csak gyertök.*” A kukoricát a tanyaudvaron kazalba, garadába rakták, zenészt fogadtak, — a század elején még leggyakrabban bőrdudást — és muzikaszó mellett fosztottak. A gazdasszony bográcsban (vagy üstben) gyenge kukoricát főzött, némely helyen szalonnát, kenyeret is adott, s bort ittak rá. Fosztás után táncoltak hajnalig.

Természetes, hogy a legnagyobb kukoricamóvát módos gazdák tarották, akiknek 10—20 kocsi kukoricájuk termett. Ilyen helyen 40—50 ember is összejött. Nem volt ritka, hogy 4—5 muzikust hívtak, mindig ismerős tanyai paraszzenészeket. A *banda* rendszerint a fosztanivaló kukoricarakásra telepedett. Híre volt a jómódú gazdánál tartott kukoricamóváknak, ezeket a tanyasor távolabbi részéről is fölkeresték, főleg a fiatal lányok, legények, akiknek találkozási, szórakozási alkalmat kínált. Ez a társasmunka tehát évente ismétlődő társas összejövetel is volt a tanyaiak számára. Nyelvükben ez úgy tükröződik, hogy a kukoricamóvát némelykor *kukoricabálnak* is említik.

A kukoricamóvák az első világháború utáni években maradoztak el. Részint a kukoricát már a szárán fosztották, tehát fölöslegessé vált a fosztó, részint a móvát nem nézték jó szemmel. A közeli tanyasoron hallottam, hogy hivalkodónak tartották az olyan gazdát, aki kukoricamóvát rendezett.¹⁴

Házépítésnél a férfitestvérek, sógorok, jóbarátok segítettek az építkezőnek, de századunkban kizárólag móvában már ritkán épült tanya Átokházán. Akik az 1920-as években építettek, már mestert hívtak, sőt nagyobb házhoz vagy ha nem volt elég ingyen segítségük, fizetett napszamosokat is fogadtak. „*Mikó én építöttem, — huszonnyócba csinálkoztunk ide —, az öcskösök itt vótak, vájogot segítöttek rakni. De fogadott embörök is vótak, mestör is.*” (F. L.) A testvérek, rokonok ingyen munkáját a kívánt alkalommal mindenki visszasegítette. Igen megszólták volna azt az embert, aki a házépítési móvamunkát elmulasztja viszonzni.

A móva több szegedi író figyelmét fölkelte. Cserzy Mihály elbeszélést írt arról, hogyan hordták be a tanyaiak móvában a csengelei tanító szénáját.¹⁵ Magáról a móváról kissé idilli képet nyújt: „Családalapításnál a rokonok, a szomszédok közönakaraton iparkodtak az új párt föld alá hozni vagy ha valakit veszedelem ért, ... résen volt az emberbaráti szeretet... Vállvetve rótták a munkát, tett, vett, ki ezt, ki amazt és a gyöngébb gyarapodásnak indult... Ez a közös, díjtalan munka volt: móvába-dolgozás.” Majd hozzáteszi: „Ma már nincs így. Ma nagyobbára a pénz uralja a lelkeket... Én azt hiszem, a föld az oka ennek... az az ember, akinek az öregapja móvába segített a szomszéd tanyáját fölépíteni, ma, ha annak a csirkéjét a maga földjén látja, már megdobja.” Cserzyt patriarchális népszemlélete befolyásolja, bár kétségkívül helyesen jelzi az árutermeléssel tért hódító szemléletváltozást a tanyai parasztek között.

Tömörkény a szegény ember tanyaverését ismerteti: „Mert van ugyan eset, hogy az emberek elmennek egymáshoz ingyen dologba, aminek móva a neve, hanem ilyenkor estére paprikáshúst és bort tartozik adni ingyen napszamosainak a gazda.”¹⁶ Másutt egészen pontos megfogalmazást ad: „Az egymáson való segítség neve: móva, fizetés nem jár érte, de illik ételt adni a segítségnek.”¹⁷

¹⁴ Vö.: Szabó M., Adatok a szegedi tanyatípus kérdéséhez. Móra Ferenc Múzeum néprajzi adattára.

¹⁵ Cserzy M., Szénahordás móvába. Kint a pusztán. Szeged, 1899. 28.

¹⁶ Tömörkény I., Tanyaverés. Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. 297.

¹⁷ Tömörkény István:

Kiss Lajos szerint móva szavunk a kaláka jelentésű szerb *móba* átvétele.¹⁸ Véleményét valószínűsíti, hogy a kifejezés Szeged környékéről, Észak-Bácskából — többek közt Zentáról — adatható, ahol érvényesülhetett szerb műveltségi, nyelvi hatás. Figyelmet érdemel a Vuk Karadžic szótárából vett alábbi idézet: „...nyári ünnepnapokon nagygazdákhoz járnak mívába, többnyire aratni, olykor kaszálni, kukoricát kapálni, szénát gyűjteni, szilvát szedni, néha pedig fonnai szoktak. Mívába leginkább fiatal legények, leányok és menyecskék járnak, akik erre az alkalomra kiöltözködnek... A házigazdának úgy kell jól tartania a mívásokat, mintha csak a háziszent ünnepe volna. (Ezért is hívnak mívásokat csupán a nagygazdák; a szegényeknek nincs miből vendégeskedniök).”¹⁹ Utóbbiakkal egybehangzik F. L. 14 holdas átokházi gazda közlése: mikor megkérdeztem, nála voltak-e mívába dolgozni, így felelt: „*Nem vótam én olyan nagy gazda, elvégeztem magam. Magam arattam, feleségöm szötte a markot.*” (az 1930-as években).

Az eddigiektől eltérő társasmunkákat hívtak életre a lakodalmi előkészületek. Lagzi előtt egy héttel volt a tésztagyúrás, amire a szülők testvérhúgait, néneit — esetleg sógorasszonyait — és a szomszédasszonyokat hívták el. A kalácsot a lakodalom előtti napon sütötték. Tehetős gazdacsaládhoz szép számmal ajánlkoztak a rokon- és szomszédasszonyok: „*Köll-é a segítség? Ha köll, gyüünk!*” Nem utasították vissza őket. Ahol nagy lakodalmat tartottak, minden asszony talált dolgot. A rokon és szomszéd férfiak a lagzi előtti héten tűzrevalót vágtak, majd sátrat készíteni, télen havat lapátolni segítettek. Ezek a társasmunkák egyben a hagyományátadás jó alkalmi voltak: a fiatalok ilyenkor ismerhették meg a szokásokat, ugyanakkor belenevelődtek azokba a munkákba, melyeket később maguk végeztek, illetve irányítottak.

Alkalmi jellegű közmunkára verődtek össze a férfiak a belvizek levezetése érdekében. Csapadékos esztendőkből a belvíz — *fakadó víz, föld árja* — Átokházán sok kárt okozott, mivel északnyugat felől, a térszint esése folytán a tanyasor felé folytak le a környék belvizei. A tanyaiak összefogtak árkot ásni, hogy a vizet délkeletre, a Szeged—szabadkai határon folyó Körösérbe vezessék. A vidék rendszeres csatornázása csak a felszabadulás után indult meg.

A közlegető tisztítása nem közakarattal szervezett akcióban történt, hanem a város által fizetett munkával, amire az *öreggazda* fogadott sokgyermekes szegényembereket. Májusban, június elején végezték: tüsköt irtottak, a vízállásos laposokba földet kubikoltak.

Az útépítésről, -javításról is Szeged városa gondoskodott. A dülő hosszán valamikor *székelt* vagyis *székfölddel* meghordott út vezetett, ami azonban az utóbbi évtizedekben eléggé elhomokosodott. A tanyasorról a bajai útra 1945-ben külön szikelt utat készítettek, hogy rövidítsék a Szegedre tartó kocsitutat. Ezt a munkát is a város fizette.

Társas összejövetelek

Gyakran iskolás korú (6—12 éves) gyerekekre bízták a jószágok — fejős tehén, disznók, birkák, libák — legeltetését, s ők eközben összeverődtek a járásszelen játszani. A hagyományos tanyai gyermekjátékokra most nem keríttek sort, — bemutatásuk külön dolgozatba kívánkozik —, ide tartozik viszont az átokházi gyerekeknek egy táncos összejövetele, az ún. *gyerökbál*. „*Mikó kislány vótam, csináltak gyerök-*

¹⁸ Kiss L., Móva. Nyelvtudományi Közlemények 1959. 106.

¹⁹ Idézi Kiss L. előbbi helyen.

bálakat — mondja a 83 éves N. G.-né. — *Oskolások vótunk, kilenc-tíz évesök. Jobban kislányok vótunk együtt. Egy szögényasszony házánál tartották a bálát, adtak neki pézi petróra mög tamburást fogadtak.*”

Gyerekbálra csak a legidősebbek emlékeznek, s ebben szerepe lehet annak, hogy idő múltán a tanítók tiltották az elemi iskolás gyermekek táncos összejövetelét. Gazdagabb emlékanyaga van a *csutrinak*, ami az egykori szegedi tanyákon a hatóságok tudta nélkül tartott házibálnak, „dugott bál”-nak a neve.

Felsőátokházához Öttömös gyalogszerrel egy óra járásra, Alsóközpont — Szeged-Alsótanya közigazgatási és kultikus központja — távolabb, kb. három óra járásra fekszik. Ekkora utat a tanyai fiatalok csak ritkán, nagy ünnepeken tettek meg, akkor is inkább lovaskocsin, a tehetősebb legények lóháton. Társas összejöveteleiket inkább a maguk körében szervezték. A legények megállapodtak egymás között és megkérték egy szegényebb idős házaspárt vagy magányos asszonyt: engedné meg, hogy a házában csutrit tartsanak. Jobbára szegény családok adták át a házukat csutrirra, akik rászorultak az ebből származó csekély pénzjuttatásra, — vagy olyanok, akiknek tetszett, ha a fiatalok náluk mulatnak. Gazdahelyen, jól berendezett, takaros tanyában nem engedtek csutrit tartani.

A legények összeadták a pénzt borra, petróleumra és zenész fogadására. A házigazdának fizetett juttatást *lámpapénznek*, olykor *mészpénznek* nevezik. A múlt század végén és az 1900-as években még gyakran bőrdudást fogadtak, az 1910-es évektől viszont *tamburás* — olykor cimbalmos — a csutrik zenésze.

A legények 17—18 éves koruktól jártak rendszeresen csutriba. Elterjedt szokás, hogy aki aratáskor, *sarnyúvágáskor* először maga kaszál, azt veszik legényszámba. Aki hamarabb kaszált, hamarabb kezdhette a legényéletet. A lányok 15—16 éves koruktól járhattak el, de 14 éves lányokat is elengedtek nényükkel, — ha hívták őket. Csutriba ugyanis csak azok a lányok mehettek, akiket valamelyik legény meghívott. Lányok és legények külön-külön mentek a mulatságba, mely rendszerint vasárnap kora délután, 3—4 óra tájba kezdődött. Olykor húsz-harmincan is összejöttek. A századfordulón a legények úgy hívták táncba a lányokat, hogy intettek nekik, az 1910-es években pedig névről szólították őket. Úgy mondják, *kéttépcsőset* táncoltak: *lassút* és *frissest*, vagyis lassú és friss ritmusú csárdást. Táncok közötti szünetben a lányok *lánypajtásaik* közt, a legények *cimboráikkal* beszélgettek, énekeltek. Azokat a dalokat énekeltek, amelyeket otthon és családi összejöveteleken az idősebbektől hallottak, de kb. az első világháború óta kedvelik a népies műdalokat is. *Lámpagyútat* előtt a lányok bandában, összefogózva hazaindultak, a legények mulatozása pedig folytatódott, ameddig kedvük tartotta.

Télen és ősszel a csutrit tanyaházakban tartották, ám nyári vasárnapokon kinn a szabadban, rendszerint egy közeli erdőszélen volt a tánchely. „*Összemöntünk az erdőszarkon a fák hűvösében, ott táncotunk.*” (N. G.-né) Ahogy a visszaemlékezések alapján rekonstruálni lehet, a szabadban tartott nyári *csutribálak* különösen kedves alkalmak voltak a tanyai társaséletnek.

Az 1930-as években a 30—40-es évek fordulóján felnövő átokháziak még csutriban lánykodtak, legénykedtek. A 40-es években azonban már nehezen akadt, aki a házát csutrirra kiadta volna. Ez arra mutat, hogy nem érte meg a szegényembernek sem, hogy házát némi pénzberért egy-egy alkalomra kiadja. Igaz ugyan, hogy egyre szigorúbb volt a hatóságok ellenőrzése: aki bormérési engedély nélkül tanyájában mulatságot engedett tartani, azt megbüntették.²⁰ Ezért legutóbb csak nyáridőben tudtak csutrit rendezni.

²⁰ Felső-Átokházán egy időben az öttömösi korcsmáros is ellenőrizte, hol tartanak csutribálát. Amikor ugyanis valamely tanyán csutrit rendeztek, a legények nem mentek a kocsmái bálba...

A csutri kedves emléke a visszaemlékező átokháziaknak. A legényélet, nagylánykodás leggyakoribb társas összejövetele volt. Ritkán ismerkedési alkalom, — hiszen a fiatalok inkább munka közben vagy *gügyü* közvetítésével ismerkedtek össze —, jobbra az egymást ismerő, szomszédságban, jóbarátságban élő tanyák fiataljainak közös szórakozása. A tanyai fiatalság ezáltal elégítette ki társasélet iránti igényeit: „*Úgy örültünk, hogy együtt a vasárnap, möntünk a csutribálba.*” (Sz. A.)

Kocsmai, „váltott” bálra ritkán jártak, mert a kocsmák igen messze voltak. Nagynéha Alsóközpontra látogattak el. Az esztendő egyik jeles közösségi alkalma volt Alsóközponton a Szent István napi aratóünnepség, melyre az átokháziak is eljártak. „*Gyalog möntünk az aratási ünnepélyre. Korán el köllött indúni. Kézbe' vittük a cipőt, a legényök a csizsmát, hogy në lögyön csajhos...*” (N. G.-né)

Az 1930-as évek vége felé már kerékpáron is közlekedtek, de kezdetben csak a tehetősebb gazdaijak. Az Öttömöshöz közelebb lakó felsőátokháziak az első világháború után az ottani kocsmákat látogatták. Ismétlődő táncalkalmat nyújtottak még az ún. *misebálak*, melyekről alább szólok.

Csutrikon, váltott bálakon nem ritkán verekedés, bieskázás is történt. Az italos legények lány miatt mentek öltre vagy azért, mert „mind első legény akart lönni”. Ha nem esett súlyos sérülés, a hatóságok sokszor meg sem tudták a verekedést, ellenkező esetben nyomozáshoz fogtak. A tanyai nép nem adta föl a tettest még bosszúból sem. Íratlan szokásjog ez, mely szinte napjainkig töretlenül érvényesül. Az átokházi legények egyébként cseppet sem voltak virtuososabbak, mint más tanyák, faluk parasztfiataljai: az olykor tragikus végű csetepaték hozzátartoztak a legények hagyományos összejöveteleihez.

A fiatalok társasélete után az élet nagy fordulóihoz, a családi és vallásos élet alkalmaihoz fűződő közösségi akciókat tekintem át.

A gyermek megkeresztelése után Átokházán nem szokásos a szülők, testvérek, keresztszülők megvendéglése, még a keresztlői lakoma szegedi földön széltében emlegetett *csök* megnevezését is alig ismerik.²¹ E szegedi szokáshagyomány hiánya talán avval magyarázható, hogy régebben a nagy távolság miatt (Szabadkán majd 1895 óta Alsóközponton kereszteltek) nem hívtak össze vendégséget.

A fiatalok összekerülését a szülők belegyezésével tevékenykedő *gügyüasszonyok* — más néven *küvetasszonyok* — egyengették. A gügyü a legénnyel fölkereste a lányosházat, s ha a lány szülei a legénnyel elégedettek voltak, a lánynak nem igen lehetett ellenvetése. A szülők tájékozódtak a legény családjáról — mennyi földjük van, hányadik gyerek a családban —, természetéről: kártyás-e, iszákos-e, veszekedős-e? Az első fiúgyermek nem volt kedves, inkább az utolsót kedvelték, mert ő maradt otthon a szülőkkel, ő kész gazdaságot kapott. Ha nem volt kifogás a legény ellen, a lány hamarosan kendőt — a század elején még selyem fejkendőt, később zsebkendőt — adott a legénynek és megállapodtak a *gyűrűzés* időpontjában. A *gyűrűzés* vagy *jegy-váltás* a lakodalmat megelőző első, szűk családi összejövetel. Rendszerint vasárnap tartották. A legény szüelével, egy-két testvérével kocsin ment a lányosházhoz. Szokás volt, hogy egy bogrács birkapaprikást vittek magukkal, amit az ott főtt ebéd mellett tálaltak föl és szorgosan kínáltak a háziaknak. A vőlegény a századfordulón még jegypénzt és gyűrűt adott a menyasszonynak, ő pedig ezt selyem jegykendővel viszonzta. Az első világháború óta gyűrű és vőlegénying a jegyajándék.

A lakodalom előtt a rokon asszonyok, jószomszédok tésztagyúrason, kalács sütésen, a férfiak favágáson, sátorveréskor találkoztak. Mindegyik elsősorban közös

²¹ A *csök* keresztlői ebéd jelentését a tanyasoron egy asszonytól hallottam, aki Kirányhalmon született és nevelkedett. (F. L.-né 69 éves).

6. kép. Nyári kemence

munkaalalom, de egyben olyan összejövétel, ahol iszogatnak, énekelnek is, — kivált a munka végeztével. A lakodalom előtti napon szokásos ágyvitel ugyancsak munka és összejöveteli alkalom, amikor tréfás alkudozások, vaskos találókérdések hangzanak el. Magának a lakodalomnak a leírása nem tartozik feladatomhoz, csak annyit jegyzek meg, hogy módos családok 20—30, szegényebbek 10—15 házat (háznépet) hívtak meg. A szülők, testvérek, sógorok, komák mellett elsősorban a jószomszédok voltak hivatalosak. A hívatlanok elmehettek *lagzinéző*nek. A lagzinézés külön összejöveteli, mulatozási alkalom volt a hívatlanok számára, sokan számítottak is rá. Hagyomány volt, hogy a tanyaudvaron egy hordó bort, asztalra paprikáshúst, kalácsot készítettek a lagzinézőknek. Nagyobb lakodalomra sokszor ötvenen is *összebandáztak*, főleg asszonyok, de legények, fiatal emberek is. Etek-ittak, énekeltek, volt olyan hely, ahol a zenészek elhúzták a lagzinézők táncát. Kíváncsian lesték, mikor hozzák a menyasszonyt, majd sötétedés után elszéledtek. Olyan erős hagyománya volt e szokásnak, hogy még a közeli tanyasorra, *Gátsarokra* is elmentek lagzit nézni. Nem volt szegény lagzinézőként enni-inni, sőt a tehetősek igyekeztek a hívatlanokat minél bőkezűbben vendégül látni: volt, aki előre megmondta, hány száz literes hordót fog csapra ütni. A lagzinézők serege Átokházán a második világháború alatt s utána maradozott el.

A halottat a tanyaházban ravatalozták föl, s mellette rokon- és szomszédasszonyok virrasztottak. Amióta Alsóközponton közigazgatási kirendeltség létesült, oda temetkeztek az átokháziak. Az elhunyt valamely közeli hozzátartozója vagy meg-

bízott ember hívta meg a temetésen résztvevőket a torra, melyet a halottasháznál vagy a tanyaközpont kocsmájában tartottak. Ha a rokonság szétszórtan, messze lakott egymástól, akkor inkább a temetkezés helyén, kocsmában toroztak. Tömörkény István olyan esetről ír, amikor a tort az alsóközponti templom melletti tágas mezőn ülték meg:

„Láttam, hogy nagykendőket szednek le a kocsikról — Az asszonyok és az emberek körülülük... Előbb kenyeret szedtek le a kocsikból; az emberek karajokat vágtak az asszonyoknak, emezeknél nem volt bicska. Azután húst, szalonnát, bort és túrórt szedtek ki a saroglyák szénájából. Etek és ittak békességesen...”²²

A tor étele régebben túró fehérkenyérrel, az utóbbi évtizedekben pedig minde-nütt birkát vágnak. Emlegetik, a „*fehérkenyér újság vót a nép közt, torkenyérnek monták*” — az átokházi homokon ugyanis jobbára rozst termeltek. A tisztabúza-kenyeret vagy -lisztet a városon vásárolták.

A tort ma is megtartják, oly erős a megkötő hagyomány, hogy a halottnak járó végtisztesség elképzelhetetlen nélküle.

A családi összejövetelek jobbára télen szokásosak. Ilyenkor ért rá a tanyak népe szomszédolni, rokont látogatni, úgy mondják az átokháziak: *émöntünk farsangóni*. A disznótórok, farsang *háromnapok* és a névnapok nyújtottak erre alkalmat.

Disznótort minden tanyán tartottak. Kisparasztnál kevesebb volt a meghívott, módos gazdahelyen 10—15 ház is összejött, „olyan volt a disznótórt, mint egy kisebb lakodalom”. Minden családban, szűkebb rokonságban akadt férfi, aki értett a böllérmunkához. Rajta kívül a disznóvágáson csak a szülők, testvérek segítettek. A torra, vagyis a vacsorára külön hívták a komákat, jószomszédokat: „*Mikó mögfőtt a paprikás, utána möntem hívogatni. Olyan kis legényke vótam. Vittük a kóstolót a szomszédoknak, egyúttal estére möghívtuk őket: tisztöli kendőket édösapám, gyűjjenek el vacsorára.*” (F. L.) Más helyen már a disznóvágás előtti napokban meghívták a vendégeket. A disznótórt hagyományos étrendje: tyúklevés, szárma (töltött káposzta), sült hurka-kolbász és rétes, zsíros pogácsa vagy kalács. Vacsora után daloltak, mulatoztak hajnalig. Gyakori volt a tamburazene, de nem általános, módosabb helyen viszont cimbalmos, néha rezesbanda is muzsikált.

Vacsora közben kopogtattak be a torra a *szűrösök*: hivatlan vendégek, akik rossz, elhasznált ruhába öltöztek — a nők férfiruhába, a férfiak női ruhába — és nagy zajkeltéssel érkeztek kéregetni. Úgy emlegetik a tanyaiak: *föltöztek cigánynak*. A háziak hurka-kolbászzal kínálták őket. A hivatlanok ettek-ittak s rövid tréfálkozás után zajos lármával távoztak. Mesélnek olyan esetet, hogy miközben egy legény a disznótórtba beköszönt és énekszóval tartotta a vendégséget, azalatt társai kiásták a ház falát és ellopták a házban lerakott *disznóegyemást*. A hivatlan legény avval adott jelt a házásoknak, hogy dalolta: „Ássad Tamás, kapard Balázs, mulat a vendég...”

Házások utoljára a múlt század végén fordultak elő a tanyak között, amikor a csendbiztosok a várostól távoli határban még alig tudtak idejében s eredménnyel nyomozni. Néhány megtörtént esetet ma is sokfelé emlegetnek.

Farsang utolsó három napja vagyis *húshagyó* a rokonlátogatás egyik jeles alkalma az esztendőben. Az átokháziak ilyenkor kerítették sort arra, hogy meglátogassák szüleiket, idősebb testvéreiket, az idős szülők pedig hazavárták máshová származott gyermekeiket. Közelre gyalog mentek, de ha távolabb lakott a rokonság, a családfő befogott a kocsiba, s így több rokonhoz is betérhettek. Házpásztort mindig hagytak a tanyán. Vasárnap este a fiatalok bálaztak, húshagyóhétfőn pedig *embörbált*

²² Tömörkény I., Temetések rendje a szegedi határban. Munkák és napok a Tisza partján. Bp., 1963. 340.

tartottak, melyen csak házasesemberek és feleségeik vehettek részt. A farsang a keddi esti bállal fejeződött be. Az első világháború után az átokházi legények gyakrabban az öttömösi kocsmákba jártak farsangolni. Nehéz kitapintani, mi vonzotta a falusi szórakozási alkalomra a tanyai fiatalokat. Öttömösön bivaly húzta szekereken farsangi felvonulást is tartottak a 30-as években, „maszkabál”-t rendeztek, — talán a közös szórakozásnak ilyen látványos, otthon ismeretlen külsőségei ragadták meg a tanyaiakat. A tanyasoron a *tuskóhúzás* sem volt szokásos, pedig a Szeged környéki falukban elterjedt hagyomány.

Farsang vége tehát a dolgos hétköznapok utáni multságok és a rokonlátogatás ideje. Ám érdekes, hogy az átokházi tanyák — szélesebb körben a szegedi tanyák — népe más ünnepek vagy akár némely hétköznapok munkátlan időtöltését is farsangolásnak nevezi. Bármikor mennek rokonlátogatóba, úgy mondják: *emögyünk farsangóni*. Pl. *„mi augusztus huszadikán mögyünk farsangóni Ülésre”* (B. J.) De ha elvégeznivaló dolog van a földön vagy a ház körül, akkor azt mondják: *„Most nincs időnk farsangóni”*.

Névnapot köszönteni csak tehetősebb gazdákhöz jártak, ahol összejöttek a testvérek, sógorok, komák, jószomszédok. Ajándékot vinni nem volt szokás. Télen a vendégeknek rendszeren szármát főztek, de gyakori a birkavágás is. A családban rendszerint került tamburás, sokszor együtt mulattak késő éjszakáig. *„Vót egy nagybátyám, Földi János ököracsordás, az estétől röggelig tudta a nótát, összeszögte azokat a régi betyáros nótákat...”* (F. L.) Kiváltképp a karácsony utáni István és János napi névnapozásokat emlegetik.

Asszonyok névnapját nem tartották meg, csak az utóbbi időben, városi hatásra terjed a névnap-i köszöntés ajándékozás kíséretében.

Az átokháziak legsűrűbben ismétlődő összejövele a szomszédolás. A szomszédok — mint a társasmunkáknál kifejtettem — gyakran összedolgoztak, alkalmanként egymásra voltak utalva, s a közös munkák jó viszonyt teremtettek közöttük. A tanyai embernek kellemetlen lett volna pörlekednie szomszédjával, tucatszóra módon okozhatott kárt, bosszúságot haragosának, de az összeveszést szinte mindegyik igyekezett kerülni, a saját érdekében is. Tudta, hogy a haragos szomszéd éppúgy viszonzhatja a kártevést (pl. az aprójószág vagy a birkák átlegelnek a földjére stb.). Magam is megfigyeltem, hogy a szomszédok gyakran átjárnak egymáshoz és amint súrlódás adódott volna — éppen a baromfi kártevése miatt a szomszéd földjén — úgy egyezkedtek (a kártevő engedménye révén!), hogy harag ne legyen közöttük. Ezért lehet mondani, hogy tanyán a jószomszédosság a távoli rokonnál többet, szorosabb emberi kapcsolatot jelent.

Tömörkény írja: „Tanyákon a szomszédolások csak télen szokásosak hétköznap is, dologidőben pedig csak ünnepnapokon.”²³ Rendszeren ebéd után indult a család szomszédot látogatni néhány órára. A férfiak bort ittak, kártyáztak, megbeszéltek a gazdaság körüli tennivalókat, az asszonyok a fiatalokról, női munkákról beszélgettek, mindannyian elmondták, ki mit hallott a nagyvilág eseményeiről, az árakról, hogyan kelt a disznó, a borjú a legutóbbi vásáron. Kevés tanyára járt újság, így a tanyai ember a szomszédokkal való találkozás révén — s persze piacokon, vásárokon — értesült az őt érdeklő friss hírekről. Idő múltán a szomszéd viszonzta a látogatást. Számontartották, kin van a szomszédolás sora.

Nyári vasárnapokon kiültek a dűlőút menti gyepre, ahová helyenként — ahol sűrűn vannak a tanyák — több házaspár is összejött beszélgetni.

²³ Tömörkény I., Apró tolvajok. Új bor idején. Bp. 1958. 352.

A társasmunkák között jellemeztem a *kukoricamóvát*, *kukoricabált*, amely nem csupán munkaalkalom, hanem a fiatalok közötti ismerkedés, a közös dalolás, tánc — végső soron a párválasztás alkalma is volt.

Újabban terjedő kedves családi összejövetel Átokházán is az aranylakodalom, melyre összejönnek a szülői házban a gyermekek házastársaikkal, családjukkal. Idős házások a gyermekeiktől kapott, művirágból készült emléket a tanyaház rangos helyén — pl. a szobabeli sublóton — tartják és büszkén mutatják.

7. kép. Gazdaházaspár: Földi Lajos és felesége ünneplőben

Az átokháziak — mint általában a szegedi tanyák népe — vallásosak, de nem voltak buzgó templombjárók. Templomba legtöbben csak az esztendő nagy ünnepein (karácsony, húsvét, búcsú) jutottak el, régebben Szabadkára, az első világháború után Alsóközpontra. Imádságos asszonyok rendszeresen látogatták az öreg-átokházi iskolában minden hónap vasárnapján tartott miséket. Nyáron istentisztelet után az iskola melletti gyepen *misebálat* rendeztek, amely napáldozatig tartott.

Az utóbbi évtizedekben a Berki-keresztnél is tartottak misét, melyet a tanyaudvaron misebál követett.²⁴

A paraszti vallásosság legünnepélyesebb megnyilatkozása Átokházán is a búcsúhoz fűződött. Külön figyelmet érdemel, hogy a tanyasornak saját búcsúja volt, melyet áldozócsütörtökön tartottak az öregátokházi iskolánál. A legidősebb átokháziak is emlékeznek rá.

Búcsú előtti napon csaknem minden tanyában birkát nyúztak: készültek a rokonok megvendégelésére. *Áldozói búcsúra* elvárták a közeli tanyákon s távolabb élő, egyenesági vérrokonokat — főként a testvérséget és a gyermekeket —, akik családotól, kocsin jöttek. A közeli Öttömösről és Kisszállásáról búcsújáró, régebben „körösztenet” is érkezett.

Búcsúra az 1900-as évekig Szegedről, azóta Alsóközpontról hoztak papot, akinek a kocsin való oda- s visszazállítása, megvendégelése az esküdt köteleiségei közé tartozott. A misét rendszeresen szabad ég alatt tartották. Ebéd után három óra tájban kezdődött a bál. Az iskola körül szegedi korcsmárosok vertek sátrat, akik zenészeket is fogadtak. A fiatalság jó időben a gyepen táncolt egészen esti szürkületig. A fák alatti sátrakban mézeskalácsosok, cukorkások is árultak. A búcsút utoljára 1950 táján tartották meg.

A régebbi nemzedékek rendszeresen látogatták a szegedi havibúcsút, a szabadkai, a vodicai és a Petőfiszállás—szentkúti búcsút. Az utóbbi két évtizedben helyben az öttömösi, Kisasszony-napi (szeptember 8.) búcsú elégíti ki vallásos igényeiket, egyben a társas együttlét, szórakozás iránti szükségleteiket.

Átokházán más Szeged környéki tanyákhoz képest elég későn, 1928 táján létesült Gazdakör. Első elnöke a Petróczi-iskola tanítója, helyettese a szélmalomtulajdonos Tanács gazda fia lett. Második elnöke örökföldes gazdacsalád sarja, az elnök-helyettes pedig bérleten élő, de örökföldről származó, igyekvő kisgazda volt.²⁵

ÖSSZEGEZÉS

Áttekintve a tanyasor közösségi életének jellemzett megnyilatkozásait, első helyen azt kell kiemelnem, hogy a társasmunkák és a társas összejövetelek fontos alkalmak voltak a hagyományos paraszti kultúra átadásának, továbbvitelének. Ez különösen a társas összejövetelekre vonatkozik. A parasztgyermek munkára nevelése elsősorban a családban történt, ahol a fiú a férfiaktól (apa, nagypapa), a lány az asszonyoktól (anya, nagymama) sajátította el a paraszti munka fogásait. A társasmunkákon teljes értékű munkát végző felnőttek vettek részt, kik már ismerték az elvégzendő tennivaló minden fogását, mozzanatát, — bár egyes munkákon — pl. paprikakültetésen, lakodalmi előkészületek közben — számot tartottak a gyermekek

²⁴ A Berki család az 1920-as években Alsótanya más részéről költözött Átokházára és korábban állított keresztjét magával hozta, utóbb megújította. A keresztnél a gazda nevenapján szoktak misét tartani.

²⁵ Érdemes megemlíteni, hogy a Gazdakör második elnöke ma az ásothalmi Egyetértés szakszervezet elnöke, helyettese korábban esküdt, csordagazdasági elnök volt, 1950 után tanácsos és termelőszervezeti pénztáros. A tanyai társadalmi életben és a közös gazdálkodásban tehát rendszerint ugyanazok a törekvő, megbízható gazdák dolgoznak vezető helyen munkabíráruk határáig.

Az adatgyűjtést 1969-ben és 1972-ben végeztem. Átokházi adatközlőim az alábbiak (itt a gyűjtéskor főljegyzett életkorukat jelzem): *Barna János* 73 éves, *özv. Fodor Jánosné* 93 éves, *Fodor József* 58 éves, *Földi György* 77 éves, *Földi Lajos* 71 éves, *Földi Lajosné Gyulai Julianna* 69 éves, *özv. Gora Istvánné Ábrahám Rozál* 79 éves, *Kiri Illés* 71 éves, *özv. Nagygyörgy Gézné Horváth Viktória* 83 éves, *Molnár József* 92 éves, *Papp Mihály* 51 éves, *Papp István* 47 éves, *Szabó Lajos* 74 éves, *Szegedi András* 57 éves, *Szekeres József* 78 éves, *Táncos András* 81 éves.

segítségére is. Azt mondhatjuk, hogy a társasmunkák növelték a fiatalok munkára szoktatásának alkalmait.

A társas összejöveteleknek viszont a szellemi kultúra hagyományozásában, fenntartásában kiemelkedő szerep jutott. Disznótorokon, farsangoláskor, névnapokon, szomszédolásokon hangzottak el azok a betyártörténetek, balladák, dalok, hiedelemmondák, melyeket az átokháziak máig emlegetnek. Minden rokonságban, szomszédi körben akadt jó előadó készségű ember, aki szívesen mesélt elődeitől hallott történeteket, megtörtént vagy annak vélt eseteket. Az esti beszélgetéseken a hallgatóság feszülten figyelte a sokat megélt öregek elbeszéléseit, — átvevője s évek múltán továbbadója lett a fölhalmozott népi tudásanyagnak. Részint épp ez a szájhagyományozott tudás- és tapasztalatanyag volt az öregek tekintélyének alapja a paraszt-társadalomban.

A társasmunkák fő indítékának az egymásra-utaltságot látom. A tanyai gazdagság arra a munkára, amelyet családi munkaerővel a kívánatos idő alatt nem tud elvégezni, kölcsönmunkásokat hív, akiknek a segítségét hasonló munkával viszonozza. Itt két vagy több hasonló szintű, szervezetszerű parasztgazdaság lép kölcsönösen előnyös munkakapcsolatra. Ezt a közös munkavégzést kezdi kiszorítani a kapitalista jellegű gazdálkodásban a fizetett bérmunkások (napszámosok, részesek) alkalmazása, ahol már nem két parasztgazdaság, hanem a munkaadó gazda és a munkavállalásra kényszerült szegény — vagy kisparaszt teremt kapcsolatot. Az átokházi örököldön sok 20—30 holdas, segítségre utalt gazda élt, feltehetően ezért alakult ki és maradt jelentős a bérmunka mellett is több társasmunka-alkalom. Ahol az egymásrautaltság ma is fennáll, — így a paprikaujtetésnél — ott a munkát ma is társaságban végzik.

Munkatársuláskor igen jelentős a szomszédság szerepe. Falun is hallottam: „a jó szomszéd többet ér egy távoli rokonnál” — tanyán ez különösen így van. A kölcsön- és segítségmunkák révén összefűzött szomszédok több hagyományos összejövetelre is meghívták egymást (disznótor, lakodalom halotti tor), sőt a leggyakoribb tanyai összejövetel éppen a szomszédságon alapult. Tanulságos volna föl kutatni, milyen szerepe volt a hagyományos összejöveteleken külön-külön a rokoni és a szomszédi körnek, milyen szomszédsági „kis közösségek” jöttek létre Átokházán és más tanyavidékeken.

A kukoricamóvát illetően jellemzőnek tartom, hogy a tanyaiaknak még a szórakozása is munkához kapcsolódik. Ez is aláhúzza az átokházi paraszt munkaközpon-túságát. A kukoricafosztónak másutt is volt hasonló jellege (vö. még a fonóval, tollfosztóval).

Jellemző az is, hogy misebál alkalmával a fiatalok szórakozása a vallásos élet megnyilatkozásához kötődik. Nem csupán arról lehet szó, hogy ha már a misén együtt voltak, egyben szórakozási alkalmat is teremtettek. Parasztágunk a fáradságos munka ritka szüneteiben kedvelte az ünnepeket. A havonta egyszeri miselátogatás utáni bállal az ünnepet még „ünnepebbé”, tartalmasabbá tették.

Nem törekedtem a tanyasor közösségi életének teljes bemutatására, csupán annak két — talán legfontosabb — jelenségekörét vizsgáltam. Végül hadd tegyem hozzá, hogy az átokháziak közösségi tudata — bármilyen meggyökeresedett ez a tanyasor — nincs olyan erős, mint a hasonló múltú, zárt településű falvaké. Akik a soron laktak, ismerték egymást, a legények számontartották és mondogatták: „te átokházi, — te *birkejárási*, *gátsarki*, *halasteleki*, *baromjárási* vagy”. Máshová valók előtt pl. Halason, Szabadkán vagy a katonaságnál, szegedinek tartották magukat. A szegediség tudata csupán a legújabb nemzedékben nem eleven, ami érthető, hiszen 1950 óta új közigazgatási határok között élnek.

IRODALOM

- Bálint S., Szegedi szótár I—II. Bp., 1957.
Erdei F., Magyar tanyák. Bp., 1942.
Fél E., A társaságban végzett munkák Martoson. Néprajzi Értesítő XXXII. 1940. 361—381.
Gunda B., Munka és kultusz a magyar parasztságnál. Erdélyi Naprajzi Tanulmányok 6. Kolozsvár, 1946.
Inczei G., Szeged környékének földrajzi nevei. Bp., 1960.
Juhász A.—Szécsy Gy. (szerk.): Átokházától Ásotthalomig. Ásotthalom község tanácsa, 1970.
Kodolányi J. ifj., Segítségrel végzett munkák két ormánsági községben. Néprajzi Közlemények VIII. 1—2. Bp., 1963. 361—368.
Szabó L., A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. Néprajzi Értesítő XLVII. 1965. 133—158.
Szabó L., A népi társasmunkák kutatása. Ethnographia 1967.
Szendrey Á., A népi élet társas összejövetelei. Ethnographia XLIX. 1938. 124—137.
Szendrey Á., A népi társasmunkák és összejöveteleik. Ethnographia XLIX. 1938. 273—286.

ÁTOKHÁZA

SIEDLUNGSGESCHICHTE UND GEMEINSCHAFTSLEBEN EINER GEHÖFTSREIHE IN DER NÄHE DER STADT SZEGED

von

Antal Juhász

Átokháza ist das sich westlich, 30—40 Kilometer von der Stadt entfernte, mit Szabadka und Öttömös angrenzende Gebiet der Szegeder Flur. Dieser Flurteil begann sich in den ersten Jahrzehnten des 19-ten Jahrhunderts besiedeln, und in einem Jahrhundert hat sich eine dichtbevölkerte Einzelgehöftsreihe ausgestaltet. Die Bezeichnung Átokháza wurde zuerst auf der um 1840 gefertigten Szegeder Flurkarte von Antal Giba des städtischen Vermessungsingenieurs aufgetaucht; zu jener Zeit waren 13 Gebäude auf den als Wiesen benutzten Landparzellen zu finden. Die weitere Angaben der Entwicklung der Gehöftsreihe: 1884 gab es 37, 1919 53, 1965 70 Gehöfte in der 7,2 Kilometer langen Flur. Die Gehöfte wurden neben dem Feldweg in Reihe gebaut, hie und da bilden sie strassenhafte Häuserreihe.

Schon in der zweiten Hälfte des 19. Jh. waren Farmgehöfte in Átokháza entstanden. Die Bevölkerung von Átokháza gehörte zu der Verwaltungsorganisation der Stadt Szeged, aber es bedeutete das, dass sie um Steuer zu leisten, manchmal zu Markt (Szabadka entfernt sich näher!) in die Stadt führen, und jährlich besuchten sie das Monatskirchenfest in Szeged-Alsóváros (Unterstadt). Für sie bedeutete schon die Stadt kein Heim, sondern das Gehöft bildete Einheit bezüglich des Heims und der Wirtschaft für alle Leute von Átokháza von der Geburt bis zu dem Tode. Die Einzelgehöftreihe gehört von 1950 zu dem sich von der Flur von Szeged verselbstigten Dorf, Ásotthalom.

Der Verfasser stellt aus dem Sachkreis des Gemeinschaftslebens die gemeinsam durchgeführten Arbeiten und Zusammenkünfte dar. Er handelt solche Arten der Arbeitsorganisation, die gegen kein Geld oder kein unangemessene Abarbeit als Gegenleistung vorgekommen waren. Solche Arbeitsvereinigungen entstanden unter den Gehöftfamilien beim Drusch, bei der Dresche, bei der Paprikapflanzung, beim Hausbau, selten bei der Weinlese. Die Darlehens- und Hilfsarbeiten wurden in der richtigen Zeit und unter ähnlichen Umständen erwidert. Bei den Hochzeitsvorbereitungen, oder zum Beispiel auch bei der Wegführung der Binnengewässer halfen die Nachbarn, Verwandten aneinander.

Verfasser nimmt der Reihe nach die Zusammenkünfte familiären Charakters her: die Nachbarnbesuche, die ausgezeichneten Gelegenheiten der Verwandtschaftsbesuche (das Kirchenfest, der Fasching, das Schlachtfest, das Namenfest), die Unterhaltungsgelegenheiten der Gehöftsjugend (den Hausball, sog. *csutri*, *kukoricabál* ‚Maisball‘, *misebál* ‚Messball‘). Dann werden die mit den grossen Wendungen des Lebens verbundenen gesellschaftlichen Gelegenheiten (die Kindstaufe, die Hochzeitsvorbereitungen, den Leichenschmaus) aufgeführt. Zusammenfassend stellt er fest, dass das Hauptmotiv der gemeinsamen Arbeiten die Aneinandergewiesenheit war. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts gab es in Átokháza viele Klein- und Mittelbauerwirtschaften, die bei den

gemeinsamen Arbeiten beiderseitig gut weggekommen sind. Darum blieben, neben der Anstellung der bezahlten oder Anteilohnarbeiter, mehrere Gelegenheiten für gemeinsame Arbeiten bedeutungsvoll. Bemerkenswert grosse Rolle spielten die geselligen Zusammenkünfte in der Überlieferung und Erhaltung der geistlichen Kultur (der Folklore).

Die kleinste Einheit der gesellschaftlichen Berührung im Gehöft ist die Familie. An vielen Stellen, auch in unserem Jahrhundert, leben drei Geschlechter vereinigte Familien miteinander (Eltern — ihr verheiratetes Kind, — dessen Kinder, also die Enkeln). Grössere, als diese, Gemeinschaftsform ist der Nachbarkreis, zu dem — oft — auch Geschwister, Verwandten gehören. Die Nachbarschaft hat eine grosse Rolle sowohl in den Arbeitsvereinigungen, wie auch in den geselligen Zusammenkünften.